

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Воїнської Катерини Романівни «Архетипність художнього мислення в малій прозі Валерія Шевчука», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури

Ще у недавньому минулому – в умовах тоталітаризму радянської науки – тема архетипного письма була би немислимою, адже пов'язана із трансцендентними та сакральними вимірами буття. Утім, за словами Нортропа Фрая, Еріха Нойманна та інших апологетів архетипної критики, саме архетипи є істинною суттю мистецтва, що втілюють ідеї позачасового та позаособистісного, даючи можливість торкнутися вічних рушійних сил, що перебувають у самому серці світу. Досліджувати ці проблеми справа нелегка і відповідальна. Можливо, це одна із причин, чому в українській гуманітаристиці до подібних тем ставляться «з обережністю».

Усі письменники різною мірою пов'язані з архетипною сферою. Творчість Валерія Шевчука – явище непересічне, багатогранне і складне – з темою архетипності резонує чи не найбільше в сучасній українській літературі, адже закорінена в біблійні коди, у структури народної демонології, фольклору загалом, розгалужену барокову та готичну традиції українського письменства.

Ці дві площини – архетипний аналіз та творчість Валерія Шевчука (зокрема його мала проза) постали у центрі уваги рецензованої дисертації Катерини Романівни Воїнської. Такий підхід є актуальним, оскільки і архетипна критика репрезентована в українському літературознавстві не достатньо потужно, і творчість українського митця, обрана для аналізу, – невичерпне джерело для наукових розвідок, – пропонує нові ідеї для прочитання.

Важливо, що й архетипна критика, і творчість Валерія Шевчука є настільки багатограними та гнучкими явищами, що придатні для вивчення і крізь призму традиційного академічного літературознавства, і у ракурсі експериментування у деконструктивістському ключі. Оскільки сьогоднішня українська наука перебуває у перехідному стані пошуків шляхів подальшого існування та розвитку, то науковці мають широкий спектр вибору щодо методологій та інструментарію: ві-

Бібліотека Київського
університету імені Івана Франка
Вхідний № 885
18. 09 201

традиційних методів герменевтичного прочитання та інтерпретування до постструктуралістських експериментів, що і підходами, і шкалою ціннісних орієнтацій не просто відрізняються, а подекуди цілком заперечують класичні моделі інтерпретації. Деконструктивістська ситуація, що склалася в науці, створює простір вибірковості, фрагментарності, множинності, розмитості меж, толерування плюральних думок і підходів.

Із перших же сторінок рецензованої дисертації К. Р. Воїнської щораз більше утверджуємося в думці, що авторка належить саме до другого «табору» науковців. Адже класичний академічний представник архетипної критики, досліджуючи творчість Валерія Шевчука, неодмінно би відштовхувався від усталених моделей інтерпретування, викристалізованих упродовж віків (ще з часів біблійної старозаповітної екзегези) ланцюгів значень – природних стихій (вогню, землі, води, повітря), пір року (що асоціюються із життєвими етапами – дитинство, юність, зрілість, старість; а у жанрах – лірика, епос, драма, сатира), природних топосів (лісу, саду, поля, пустелі, моря та ін.), концептів родинних стосунків (батька, матері, доньки, сина), образів птахів, дерев, квітів, природних явищ тощо, і мав би цілковиту рацію, адже творчість українського митця рясніє цими образами, що чітко вкладаються у визначені та усталені архетипні ряди, ланцюги та схеми, осмислені біблійними апологетами та секулярними вченими, зокрема К.Г.Юнгом та Н.Фраєм. Дисертантка відмежовується від такої методи, підсумовуючи у висновках, що такий підхід вважає спрощеним (С.156-157).

Ще одним вагомим чинником, який із перших сторінок дисертації дає зрозуміти, що у роботі буде застосовано саме експериментаторську методологію, є акцентування на тому, що авторка вибудовує метатеорію архетипної критики. У класичному літературознавстві метатеорія архетипної критики уже сформована, адже модель, яку запропонував Нортроп Фрай, увібрала в себе вчення біблійної екзегези різних часів, езотеричні концепції Вільяма Блейка та К.Г.Юнга, психоаналіз та поетику сновидінь Зигмунда Фрейда, міфопоетику Дж.Фрезера, поєднуючи їх у синтезовану структуру. Його класична модель виявилася і надалі виявляється дієвою у класичних підходах до біблійних текстів, міфологічних (різних часових та

національних міфологій), художніх. Осердям його теорії є вчення про символ як видимий і вербальний вияв невимовного, сакрального, таємного, через який архетип являє себе у видимому та доступному вияві. Усталені й універсальні архетипні ряди символів Н.Фрай пропонує розглядати у 4 фазах: 1) буквальна чи дескриптивна фаза: символ як мотив і як знак; 2) формальна фаза: символ як образ; 3) міфічна фаза: символ як архетип; 4) аналогічна фаза: символ як монада. У цю модель залучено спектр знаних підходів – від мімезису, ритуалу, оніричних студій та структуралізму до комунікативних практик – кожна з них долучається на певній фазі і знаходить свій чіткий вияв на певному етапі інтерпретації.

Попри те, що К.Р.Воїнська, можливо, інтуїтивно відчуває неминучий зв'язок між архетипом та символом, адже говорить про символіку як реалізацію архетипу (С.40), біблійну символіку як граматику архетипності (С.41), архетипні символи (С.43) тощо, однак архетипну метатеорію Н.Фрая окреслює у підрозділі 1.2.1. дуже побіжно, лише на 5 сторінках дисертаційного тексту, надаючи увагу одній з його праць «Великий код: Біблія і література», яка була опублікована аж у 1982 році. Ця ж праця, разом із коротким фрагментом з «Анатомії критики» із безперечно знакової і надзвичайно вагомої для української науки «Антології літературно-критичної думки» міститься у списку літератури. Засадничими ж для становлення архетипної метатеорії Н.Фрая були інші його праці: «Страшна симетрія», Принстон 1947, у якій біблійна образність проаналізована у зв'язку із езотеричною творчістю В.Блейка, «Анатомія критики», 1957, у якій було чітко прописано біблійну типологію як основоположну для аналізу художньої літератури, окреслено концепцію символу, що згодом стала ключовою у теорії Цветана Тодорова, з'ясовано зв'язок символу та архетипу; а також праці, написані після «Великого коду», – «Міф і метафора», Вірджинія 1990, «Подвійна візія. Мова і значення в релігії», Торонто 1991, та конкретизація «Великого коду» у монографії «Слова з силою. Друге дослідження Біблії і літератури». Згадка про ці праці у підрозділі, присвяченому становленню архетипної критики Н.Фрая, відсутня, відсутні вони й у списку літератури.

Утім, ми свідомі того, що деконструктивістська ситуація в науці з її цілковитим запереченням статички класичних моделей і пошуком нових підходів не

зобов'язує дослідника бути прив'язаним до тих чи тих академічних авторитетів; як і того, що, очевидно, класичні академічні моделі можуть бути неприйнятними для експериментів у постмодерністському дискурсі, який тяжіє до розхитування усталених сенсів, множинності значень, рівноправного співіснування безлічі різноспрямованих теорій тощо.

Так, дисертантка пропонує власну архетипну метатеорію, очевидно, прийнятну для новітньої наукової ситуації. Її осердям є запропоноване поняття архетипності, яке вона вписує у термінологічний ряд архетип – архетипний образ – архетипність, де архетип розуміється як «емпірично недосяжний, генетично одержаний потенціал людини сягати одвічних смислів»; архетипний образ – «як репрезентант архетипності»; архетипність – «як багатогранну та гетерогенну реалізацію архетипу, що постає універсальним метатекстуальним контекстом, охоплюючи повноту мистецьких модусів антропологічного досвіду, шлях якого завжди провадить через образи» (С.52). Відтак пропонується архетипна модель, яка ґрунтується на потрійності архетипних фреймів: Туга – Межа – Інший, а також поняття «архетипного ходу». На думку дисертантки, саме ця «обрана специфіка дослідницького інструментарію уможливорює архетипне прочитання малої прози й авторських казок Вал.Шевчука» (С.57).

Спостереження над ранніми текстами малої прози досліджуваного автора (які означаються як неореалістичні) та зрілою малою прозою (окресленою як необарокова) спонукає дисертантку вивести такі кореляції архетипних топосів НЕДОпоходячий – безтранзитний топос – бездихий; НЕпоходячий – не-транзитний топос – бездухий; походячий – транзитний топос – бездахий (С.65), де Шевчуковому неологізму «походячий» та його похідним надається термінологічного статусу, що доповнюється тріадою безтранзитний – нетранзитний – транзитний (цими термінами упродовж роботи окреслюються і персонажі, і образи, і модуси).

Відтак розділи 2 та 3, присвячені аналізу відповідно ранньої та зрілої малої прози Валерія Шевчука, попри те, що рясніють запропонованою дисертанткою термінологією, все ж тяжіють до традиційного підходу до інтерпретації художніх творів. Прикметно, що дослідниця намагається відшукати відповіді на складні

навіть для психолога, не те що літературознавця, питання про формування архетипних форм художнього мислення письменника, його трансформацій та реконструкцій – площина, до якої феноменологія намагається знайти можливі підходи. Валерій Шевчук автор непростий, його художній світ багатогранний, багатоплощинний, асоціативно насичений. Тому можна окремо відзначити дослідницьку сміливість щодо інтерпретації такого автора, складність аналізу якого помножується ще й тим фактором, що він – «живий класик».

Запропонована власна модель архетипного аналізу, яка апробована на творах малої прози Валерія Шевчука, приводить дисертантку до висновків про дієвість такого підходу, особливо при залученні елементів та з урахуванням специфіки постколоніального дискурсу. Робота значно би виграла, якби її структурні елементи – розділи і підрозділи – завершувалися узагальненнями чи проміжними висновками. Загальні ж висновки до роботи підсумовують авторську концепцію та узгоджуються із поставленими у вступі завданнями.

Попри усі позитиви і новаторський підхід, робота К.Р.Воїнської не знімає низки питань й не позбавлена окремих недоліків.

1. Основним недоліком роботи вважаю певне ігнорування класичних академічних праць, що є засадничими для проблем, які розглядаються. Про доробок Нортропа Фрая ішлося вище. Водночас, коли йдеться про проблеми Туги, навіть в умовах деконструктивістської ситуації, необхідно враховувати вчення європейських романтиків про світову скорботу, ірраціональний песимізм А.Шопенгауера, засадничі праці Ф.Ніцше, у яких викристалізовувалося поняття туги; до того ж терміни Туга – Межа – Перехід належать до царини філософії екзистенціалізму, тому варто було би вказати і цей вектор; у зв'язку із проблемами страху хотілося би бачити покликання на знакові праці С.К'єркегора, зокрема «Страх і трепет», «Поняття страху», «Або – Або»; при розгляді проблем Іншого, слушно було би брати до уваги програмні праці першорядного теоретика феноменології Іншого Е.Левінаса – «Час та інший», «Гуманізм іншої людини», «Інбуття, або по інший бік сутності», а також постулати класичної праці феноменолога П.Рікера «Сам як Інший»; при аналізі необарокової площини творів Валерія Шевчука не зайвим було

би означувати погляди українських дослідників бароко – Д.Чижевського, А.Макарова, Л.Ушкалова та ін.

2. Таким же по значущості недоліком вважаю відсутність прописаних контекстів. Попри задекларовану в окресленні наукової новизни дисертації на С.14 тезу: «уперше в українському літературознавстві систематизовано основні напрями вивчення архетипності художнього мислення письменника у *світовому* літературно-критичному дискурсі», мала проза Валерія Шевчука аналізується відірвано навіть від великої прози цього автора. Робота значно би виграла, якби до уваги бралися контексти українського фольклору, зокрема легендарного і казкового епосу чи демонології (щодо готичних ходів автора), інших українських авторів (наприклад, аналізована збірка казок «Панна квітів» перегукується зі збіркою казок Ігоря Калинця «Дівчинка і квіти», із химерним мистецьким світом Віктора Близнеця, прочитується низка інших паралелей). Більше того – у списку праць відсутня монументальна двотомна літературознавча праця Валерія Шевчука «Муза Роксоланська» («Либідь», 2004; загалом 1126 сторінок енциклопедичного формату), врахування якої дало би можливість простежити особливості світогляду, художнього мислення автора, його акценти і погляди на літературу. Подібним чином, попри неодноразову декларованість про міждисциплінарний характер дослідження (С.33, 52, 64 та ін.), насправді міждисциплінарні контексти теж абсолютно не прописані. Обсяг роботи у 159 сторінок основного тексту залишав достатньо простору для розгортання цієї площини.

3. Наступне зауваження стосується списку використаних джерел. У ньому неодноразово порушено принцип алфавітного порядку: праця «Сповідь» Августина посідає 118 позицію поміж авторів на літеру «С», Ареопагіт займає 49-ту позицію серед авторів на літеру «Д», Філон Александрійський означений позицією 133 як «Александрійський Ф.» наприкінці літери «Т». Є численні помилки у заголовках книг, назвах видавництв чи написаннях прізвищ авторів, як-от праця Е.Р.Курціуса мала би називатися «Європейська література і латинське середньовіччя» (П.81); двотомна праця «Істина і метод» Г.-Г. Гадамера вийшла у видавництві «Юніверс», а не «Юнкерс», як значиться у роботі, а прізвище автора починається з літери Г, а не

Г, тому ця позиція мала би бути перенесена нижче по списку; прізвище У.Еко в російському варіанті мало би писатися як Эко (П.52) та ін. Окремі з джерел, про які йдеться у роботі, не значаться у списку. Зокрема у дисертації є численні покликання на Біблію (С.21, 24, 26, 27, 61 та ін.), однак у переліку літератури ця позиція відсутня. Окрім того, у списку наскрізно не зазначено загальної кількості сторінок в усіх вказаних монографіях. Це справляє враження певної недбалості чи поспіху.

4. Останнє зауваження стосується стилістичного оформлення роботи. Дисертантка загалом дотримується наукового стилю у викладі думок і спостережень, однак подекуди текст переобтяжений іншомовною чи неологічною термінологією, що утруднює його сприймання. Наприклад: «в оповіді він [образ вдови Тоськи] наче всього лиш віддзеркалює довколишню псевдотранзитність, видаючи відчайдушну надію на трансгресію» (С.83), «письменник вправно зображає психологічно-особистісну кореляцію, яка передбачає Іншого як архетипний фрейм» (С.95), «у цьому уривку прочитуємо наче вхоплений на кіноплівку анамнези момент буттєвого пониження як «прозорування» походячого заради належної транзитності нащадків» (С.98), «образ неюного транзитного латентно корелює з метафорою садівника» (С.100), «Зустріч з архетипним Іншим знаменує в казках трифазовий Благовіст як запоруку архетипної трансгресії» (С.139) та ін., цілком незрозуміле перше речення п.2.4. Інколи дослідниця вдається до художньо-есеїстичних висловлювань, що порушують науковість викладу, як-от: «У художньому мисленні необарокової прози письменника образи строкатого історико-культурного запліччя сьогодення витворюють враження сізіфового каменя болю» (С.104), «у богословському розумінні архетипність полягає у духовно-душевній гігієні людини» (С.27), «письменник за допомогою різноманітних художніх деталей зображає біль розбитої екзистенції» (С.76-77), «письменник напрочуд художньо висвітлює механізми колоніалізму» (С.139) та ін. До мовних огріхів належить також наскрізна неуніфікованість у написанні окремих іншомовних прізвищ, навіть у межах одного підрозділу, як-от: К.-Г.Юнг, К.-Г.Юнг, К.Юнг (правильно – лише у списку літератури К.Г.Юнг – п.1.1.2), К.Леві-Стросс – К.Леві-Стросс (С.33), Е.Нойман – Е.Нойманн (С.32, у списку – п.57).

Загалом же вказані недоліки не заперечують значущості виконаної дослідницею роботи. Дисертація К.Р.Воїнської свідчить про достатній рівень володіння новітніми теоріями архетипної критики, здатності структурувати і узагальнювати напрацьований матеріал, висловлювати власні погляди з окресленої проблематики, містить нові думки щодо аналізу малої прози Валерія Шевчука. Дисертація апробована на низці наукових конференцій, у закордонних та українських фахових виданнях. Автореферат віддзеркалює основні положення дисертації, оформлений згідно з чинними вимогами.

Усе вище зазначене дає підстави для висновку, що дисертація Катерини Романівни Воїнської «Архетипність художнього мислення в малій прозі Валерія Шевчука» є експериментальним науковим дослідженням, виконаним на належному науковому рівні, що відповідає спеціальності 10.01.06 – теорія літератури, профілю спеціалізованої вченої ради Д 35.051.13 та вимогам, які встановлені у Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання наукового співробітника, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а також вимогам МОН України, які передбачені для кандидатських дисертацій, а її авторка за умови успішного захисту заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури.

Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії і методик
української та світової літератури
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Handwritten signature of Maryana Lanovik

Мар'яна Лановик

Підпис *Лановик*
з а с в і д ч у ю:
Начальник відділу кадрів
Лановик